

Suggeriments per a un intent d'aproximació a l'obra de Lluís Mallart

Jacint Creus

L'aparició de dos volums d'estudis de Lluís Mallart –*La forêt de nos ancêtres*. Museu Reial de l'Àfrica Central de Tervuren (Bèlgica), 2004– permet a l'autor repassar la trajectòria d'aquest antropòleg, trajectòria que encara continua oberta.

The publication of two volumes of studies by Lluís Mallart –La forêt de nos ancêtres. Royal Museum of Central Africa of Tervuren (Belgium), 2004, provides the author with an occasion to review the still incomplete trajectory of this anthropologist.

Sempre m'ha fet vergonya confessar que la primera vegada que vaig anar a Guinea Equatorial –en una estada que s'allargaria un any i que seria la meva primera experiència a l'Àfrica negra— em vaig sentir més passerell que mai: mort de remordiments en una feina contrària a les cultures locals, vaig mirar d'acostar-m'hi, des del primer dia, mitjançant la literatura oral, un gènere al qual havia dedicat esforços poc fructuosos a la meva comarca. En la meva demanda incessant de narracions, les meves pobres víctimes me'n deien de totes: i, entremig de dubtoses llegendes i de rondalles que feien enamorar, també vaig començar a sentir allò que, molt vagament, avui s'anomena «llegendes urbanes»; i que en aquell context, invariablement, feien referència a actes «contrastats» d'antropofàgia.

No estava pas disposat a creure-me-les, aquestes històries, però durant un temps vaig caure en el parany: perquè m'eren explicades per gent propera als fets, que no tenia cap dubte a l'hora d'assenyalar presumptes protagonistes i apel·laven a tot d'evidències. L'existència d'aquesta mena de pràctiques, a més a més, era confirmada per persones molt més experimentades que jo en aquell indret, sobretot monges d'ordes diversos, que em parlaven d'infants segrestats, desapareguts, morts o mutilats, que asseguraven haver vist. Aquesta mena de relats apuntaven invariablement cap a pobles veïns i viceversa, en una mena de rivalitat de proximitat que em recordava les baralles entre carrers contigus de la meva infantesa; o, si no, a indrets molt allunyats, com ara l'estuari fronterer del Mu-

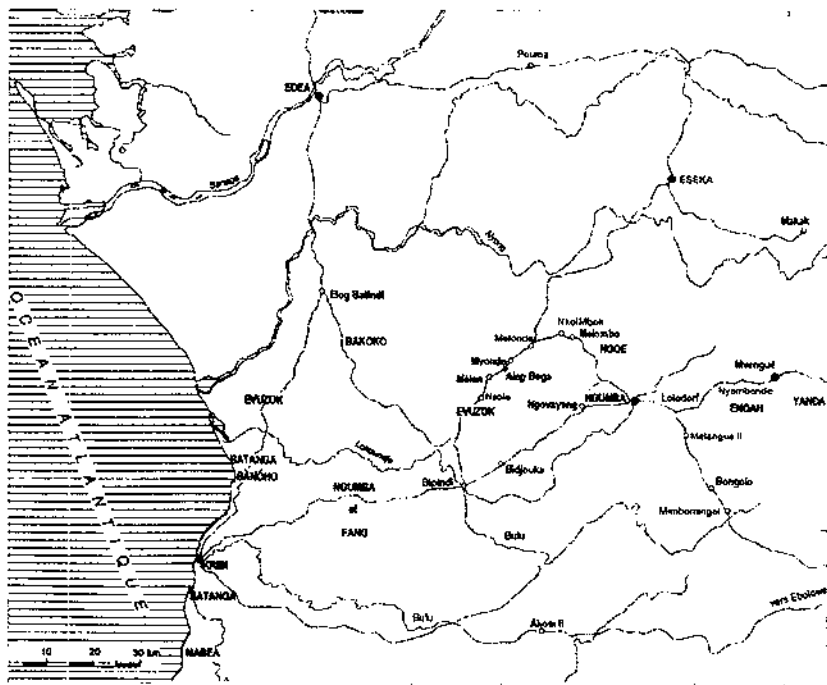
ni; i es multiplicaven en moments del calendari molt precisos, com ara en ocasió de conteses electorals. Tot això els restava credibilitat. Però també és veritat que tot plegat arribava amanit amb detalls escabrosos, precisos, que incloïen tècniques concretes de conservació del «material» i aspectes detallats dels rituals d'ingestió, que els atorgaven una versemblança seriosa.

Contra les meves sospites inicials hi havia tota la literatura colonial, aleshores no tan llunyana, que descrivia no solament casos d'antropofàgia i d'enverinament, sinó que insistia una vegada i altra en la seva veracitat i fins i tot n'aportava proves concloents en forma de descobertes gairebé *in fraganti*, anàlisis de vísceres i altres elements concloents. Conservo tots aquells apunts, que afortunadament no em van

semblar mai relacionats amb la literatura oral que jo escoltava, i vaig tardar molt de temps a saber-los donar una explicació que no passés per aquella mena de deshumanització que la impremta europea i els testimonis missioners proposaven com a arquetipus dels africans.

Va ser llavors que vaig conèixer el Dr. Mallart. Aquesta coneixença, la lectura dels seus llibres –tots ells en francès, encara– i la claredat amb què exposava el pensament evuzok –un pensament força proper al dels fang de la «meva» Guinea– em va salvar d'aquella angouxa i em va empènyer cap a noves consideracions de la literatura oral que havia gravat a tones: em va donar la seguretat de no dir massa beneiteries, amb un aparat teòric que em va fascinar des del primer moment; i suposo que va acabar-me

La casa d'Aseng-Bede en la qual Lluís Mallart va allotjar-me l'any 1996.

Mapa de l'àrea evuzok en la qual Lluís Mallart va dur a terme les seves recerques.

de decidir en aquesta disciplina oral, en la qual avui continuo pensant que tinc coses a dir.

El temps ha anat passant. I ara, l'aparició de la seva darrera publicació (*La forêt de nos ancêtres*), en dos volums editats pel Museu Reial de l'Àfrica Central de Tervuren (Bèlgica), ens serveix una bella ocasió de repassar una mica la trajectòria d'aquest antropòleg eminent. I és que la primera impressió que vull compartir amb el lector és que aquesta trajectòria és, precisament, això: una trajectòria; un camí que té molt d'iniciàtic; que parteix de seguretats inicials immovibles que el temps, el contacte, l'observació i la implicació converteixen en una greu desorientació; que a aquesta disconformitat hom afegeix un esforç i uns instruments que l'apropen de mica en mica a una llum; i que aquesta llum mai no és sentida com a assolida amb plenitud, cosa que obliga a continuar. Una metàfora maldestra for-

nida a partir de dos elements:

En primer lloc: tal com el mateix autor no s'ha estat mai de comentar, la seva arribada a terres del Camerun va ser com a missioner, i és a partir de la seva tasca pastoral que el contacte amb els evuzoks el va fer tornar antropòleg. Ara seré jo qui s'estarà de fer reflexions inútils sobre la dificultat que un home té a trobar el seu lloc, la seva posició, en una Àfrica enlluernadora; però vull fer notar, malgrat certs antropòlegs de saló, un cert deute envers aquell projecte d'«Agermanament» que tantes referències va fer canviar, sobretot aquí, respecte de la nostra actitud envers «els altres, diferents de nosaltres». El «compromís» que predicaven potser no era gens «científic», però per a molts va ser també força iniciàtic.

El canvi de mossèn Mallart al Dr. Mallart, vist des de fora té aquest regust de «recerca d'instruments científics per descriure la realitat». Confesso que, per la meua part, si fos així i prou no m'interessaria gens. Allò que admiro és que em sembla que l'aprenentatge de l'antropologia ha estat, per al nostre personatge, al servei d'aquell compromís; i que el canvi ha estat al servei d'una conversió de la mirada: l'obra del Dr. Mallart té la murriera de qui sap distingir un fil argumental d'entre un munt de vivències; i la saviesa aguda de qui és capaç d'explicar conjuntament amb la veu dels altres, amb prou arguments perquè nosaltres compreguem prou que no comprenem res.

Finalment, hi ha un doble aspecte que, al meu entendre, tanca el cercle: si, per una banda, en l'obra del Dr. Mallart hi ha una fidelitat

rigorosa –a la francesa, si se'm permet la niciesa– a un conjunt metodològic, també és cert que la seva trajectòria acadèmica no ha estat feta des de cap espai de poder ofegador. Una característica que la nostra excelsa Universitat no li va perdonar.

És cert que l'arribada de Lluís Mallart a Catalunya, quan ja era una celebritat en el món de l'antropologia, va crear grans esperances entre molts africanistes de casa nostra, que d'una manera o altra vam ser cridats a aprendre i a col·laborar en els seus cursos. Disortadament, també ho és que la nostra Universitat –tan poc fidel al seu nom– no s'ha interessat mai per l'Àfrica, i li ha anat barrant totes les portes sense cap mena de contemplació: potser perquè la seva entropia delirant no li permet de concebre cap renovació que no signifiqui una elongació dels petits espais de poder que s'hi han creat: feta la llei, feta la trampa, i fins i tot una figura «nostra» i «reconeguda» pot ser deixada de banda quan el petit manaia de torn s'erigeix en detentor impune de la repartidora.

La peripècia de l'amic a la nostra Universitat amada és tan exemplaritzant com la seva trajectòria científica. Potser, a part de cops de colze que en aquest món acadèmic han esdevingut estructurals, també hi ha hagut una noció d'antropologia que ha estat en joc. Perquè, d'alguna manera, la renovació representada per la manera d'investigar i la manera d'ensenyar aquesta disciplina per part del Dr. Mallart representava com un retorn als orígens; uns orígens que, en gran part, aquí ens han escatimat tot fent veure que calia anar més enllà

sense una base sòlida on assentar-se: quan l'etnografia que es fa, si és que es fa, ha de ser de «proximitat», posem per cas, perquè no hi ha mitjans i/o perquè l'Acadèmia es replega en una meta-antropologia estèril.

És veritat, però, que l'allunyament forçat del nostre autor ha donat pas a una etapa fèrtil de reflexió, de reelaboració i de difusió. Tres activitats que recolzen, abans que res i en primer lloc, en un vastíssim treball de camp que inclou centenars d'entrevistes i de gravacions, una mena de bagul cultural de la societat evuzok, que seran a la base d'un *Fons Mallart* que es podrà consultar... a la Universitat de Nanterre; allà on podrà ser més útil, allà on ha estat valorat.

Aquest bagul cultural, tanmateix, que respon al conjunt de la feina de Mallart, no consisteix en un amuntegament de materials. Ben al contrari, té com a eix tot de concepcions simbòliques que conformen una determinada cosmovisió; i, des de les seves primeres obres, aquestes categories desclouen els ulls entorn de la concepció evuzok del món i de la persona, de l'ordre i de la malaltia, i de la recuperació del desordre individual i social, amb la corrua corresponent de coneixements i de tècniques, de rituals i d'elements configuradors i reparadors. En aquest conjunt, l'etnobotànica, per exemple, no és pas una llista de plantes, amb el seu aparat conceptiu i taxonòmic, només, sinó un subconjunt que es relaciona amb el conjunt de tal manera que, al capdavall, és la reflexió sobre aquestes relacions allò que esdevé estructural i significatiu. Per això, dels dos volums que

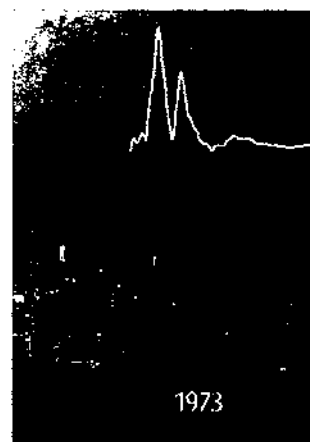
UNIVERSITAT DE NANTERRE
LE DÉPARTEMENT D'ANTHROPOLOGIE
ET D'ÉTHNOLOGIE
ANNOUÏ
MARS 1973

LA FORÊT DE NOS ANCÊTRES

LE SYSTÈME MÉDICAL D'EVUZOK DU CAMBODGE

LIUÏS MALLART GUERMA

Tom 1

Lluís Mallart

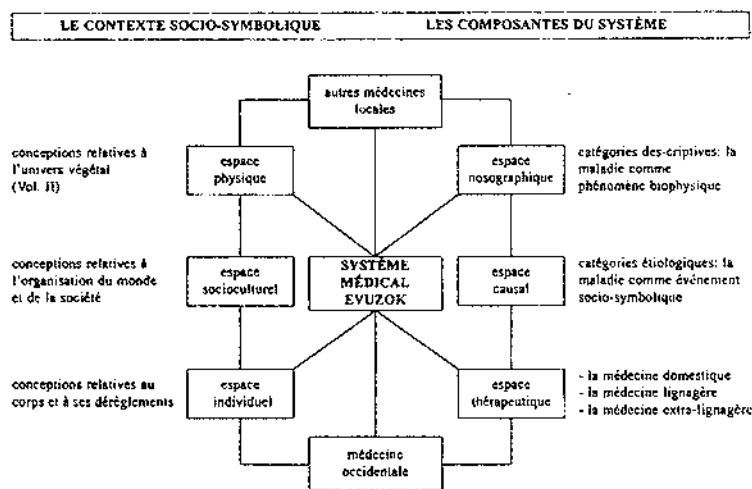
Okupes a l'Àfrica

Un envoltaj de defensa la dignitat d'una pobla que fa bon viure i treballa amb els seus recursos.

UNIVERSITAT DE NANTERRE

La llarga trajectòria d'en Lluís Mallart li ha permès publicar obres de diferent caire que, en conjunt, esdevenen una aportació de primer ordre per aproximar-se al coneixement no solament del poble evuzok sinó dels pobles africans en termes generals.

Contexte sociosimbòlic del sistema mèdic evuzok. (Lluís Mallart. *La forêt de nos ancêtres*, vol. I, pàg. 14).

acaba de publicar, el primer està dedicat al «coneixement mèdic» dels evuzoks, i el segon al «coneixement botànic»: aquest queda condicionat pel primer; i el primer depèn del context simbòlic global del pensament evuzok, elaborat a partir d'allò que l'autor anomena «el sistema simbòlic de l'evú».

Podria semblar que la descripció d'aquest sistema simbòlic emmotlla l'obra de Mallart com una mena d'endèmia en espiral. En la meua experiència lectora, he de dir que hi ha hagut dues obres que m'han colpit d'una manera molt especial: la primera d'elles, considero que fonamenta bona part de la tasca del nostre autor; que, a *Ni dos ni ventre: Religion, magie et sorcellerie Evuzok* (París: Société d'Ethnographie, 1981), exposa el concepte nuclear d'«evú» i l'interpreta en el conjunt del pensament evuzok tot formulant-ne una colla d'interrelacions que aconseguen desemboirar-lo: la reflexió sobre els mites d'origen; oposicions com ara poble / bosc, ordre / desordre, dia / nit, home / Evú...; la posició ambigua de la do-

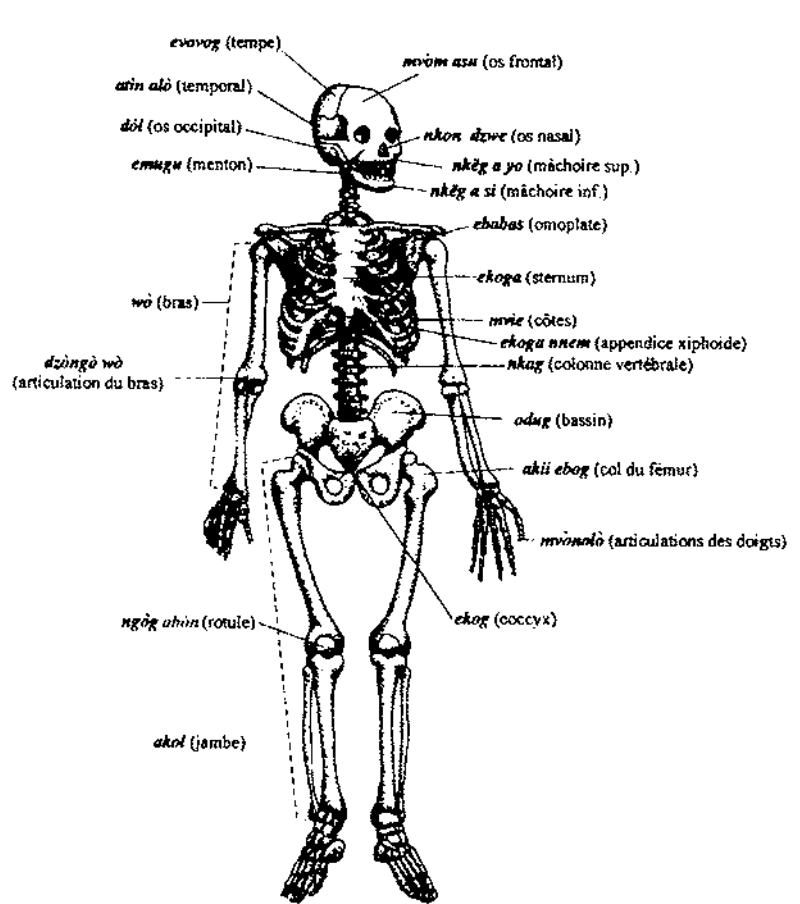
na en aquest conjunt; els components i preeminències socials que aquest pensament inclou; el món de la nit, la capacitat de desdoblament, la noció de bruixeria; els símbols rituals i els tipus d'iniciació que implica; i un etcètera molt llarg que potser ara no s'escau de detallar, representen la font i la gènesi d'un discurs abundant i coherent que Mallart aconsegueix de fer-nos proper.

La descripció d'aquest sistema simbòlic comporta, entre d'altres elements, l'exposició d'una manera precisa d'entendre la societat, la persona, la malaltia i la curació. Aquests elements són transversals en l'obra de Mallart; però, curiosament, vaig trobar que es fan explícits d'una manera especialment clara en la seva segona obra en català, *La dansa als esperits: itinerari iniciàtic d'un medecinaire africà* (Barcelona: La Llar del Llibre, 1983), que seria una mena d'exemplificació de les teories anteriors mitjançant la glossa d'un cas concret, el del medecinaire Mba Owona. Ara bé, tal com ens fa notar el mateix autor, allò que resulta significatiu no és solament el cas d'un terapeuta interessat a transmetre per escrit els seus coneixements; sinó l'aparició d'una generació nova de terapeutes, capaços d'aportar visions més «modernes» sense perdre els fonaments bàsics del discerniment «tradicional». Dit en poques paraules: al mateix temps que el llibre aporta una confirmació contundent de les teories anteriors, dona compte també d'una evolució produïda al si de la societat evuzok que, sense posar-les en dubte, les consolida en introduir-hi un salt. Res de nou per a les actuals con-

cepcions sobre la cultura; però un autèntic xoc per a un món –el nostre– avesat a entendre les societats africanes com si fossin purament estàtiques, i com si la seva única possibilitat d'«evolució» fos en la direcció de la nostra «modernitat». Una concepció que, paradoxalment, ha estat batejada com a «afropessimisme» per alguns profetes, coneixedors –com els missioners– que la manera d'anomenar una cosa estalvia disquisicions posteriors.

No tinc cap dubte que aquests dos llibres, tots dos de més de vint anys enrere, il·luminen amb prou claredat el món del nostre autor. I, de la mateixa manera que més amunt mirava d'explicar la meua visió sobre la seva trajectòria, potser ara s'escau de mirar d'explicar algunes de les característiques que trobo en el conjunt de la seva obra:

La primera constatació és que hi ha, almenys aparentment, un contrast important entre la seva obra en francès i la seva obra en català: *Médecine et Pharmacopée evuzok* (1977), *Ni dos ni ventre...* (1981), o *La forêt de nos ancêtres* (2003), per exemple, es presenten com a treballs científics, amb poques concessions a tot allò que no sigui una explicació sistemàtica dels conceptes, publicats per institucions acadèmiques, adreçades a lectors molt específics; *Un poble africà: ethnologie i pastoral* (1971), *La dansa als esperits* (1983), *Sóc fill dels evuzok* (1992), o *Okupes a l'Àfrica* (2001), en canvi, es presenten com a llibres molt més narratius, on la presència de la peripècia personal sembla central, i on fins i tot aquesta peripècia apareix com a explicació d'un viatge; obres publicades per editorials

Denominacions evuzoks de les parts del cos humà (Lluís Mallart. *La forêt de nos ancêtres*, vol. I).

genèriques, no especialitzades, no científiques, adreçades a un públic general.

Podríem parlar d'una dicotomia entre obres de creació científica i obres de divulgació? La meua impressió és que algú pot tenir aquesta impressió si es refereix a un d'aquests llibres específicament, però no pas si té en compte aquestes obres en conjunt. M'imagino que, en part, la sensació té a veure amb les possibilitats concretes de publicació que en un moment determinat hom té al seu abast; però també estic convençut que el camí que han anat fent les obres de Mallart respon a l'evolució de la seva tasca investigadora; i que, igualment, respon a una estructuració progres-

Sacrifici ritual isoo (1968).

siva del seu pensament que, a parer meu, cada vegada ha estat menys lineal i més circular; i que també ha anat canviant d'actitud. I potser els dos exemples més concrets els podem trobar en les seves dues darreres obres, que són precisament *La forêt de nos ancêtres* i, poc abans, *Àfrica, entre la memòria i l'oblit* (Olot, Papers de Fi de Mil·lenni, 2000).

Aquesta estructura circular de l'obra de Mallart comença amb un qüestionament del seu paper a la societat que ha conegut (1971), l'acumulació de coneixements científics sobre aquesta societat (1977), i la creació d'una sistematització acurada i afermada d'allò que podríem anomenar el seu pensament (1983). Correspondria a una llarga etapa d'aproximació a la societat evuzok i de treball de camp molt concentrat; de recerca de la pròpia posició; de delimitació de l'objecte d'estudi; de consolidació científica. Un procés que des d'un punt de vista personal és anterior, i que fructifica en forma de llibres amb un cert retard. Un procés que, per

dir-ho d'una manera planera i manllevada, converteix el missioner en antropòleg; i que, per dir-ho d'una manera ridícula, converteix el català en francès. El resultat és el rigor del treball ben fet, l'observació metòdica al servei de la recerca d'un pensament sistemàtic, específic, sancionat per una metodologia de treball minuciosa, contrastada, acadèmica.

Diria que aquest moment s'entrelliga amb un altre, que correspon no tant a la recerca com a l'ensenyament. Espero que el lector compregui que estic esquematitzant, generalitzant, i per tant imprecisant, i que ha d'entendre el meu discurs com un seguit de pistes d'aproximació purament subjectives. Ensenyar, que per a Mallart vol dir, crec, compartir amb d'altres allò que un hom ha après tot explicant la manera com ho ha après. Ensenyar, doncs, és un exercici d'interrogació a si mateix; un exercici de contrast; i un exercici de repetició. El ritual de l'ensenyament que, quan l'exercim amb una certa emoció, produeix en el docent els mateixos efectes que qualsevol altre ritual: l'aprofundiment dels coneixements adquirits, la presentació de noves troballes, el plantejament de nous dubtes, el descobriment de moltes contradiccions. I l'exploració de tot això comporta nous estudis de camp, que ara seran més espaiats, amb objectius menys generals i amb un context nou. Pel que fa a l'obra, l'autor obre aquest camí a partir de la seva experiència amb Mba Owona (1983), i la continua en d'altres llibres escrits en la nostra llengua (1992, 2001), sempre amb posterioritat a la seva peripècia. Les

obres de Mallart en català, doncs, no obeeixen solament a limitacions editorials; sinó que aprofiten aquestes limitacions per donar resposta a necessitats personals i acadèmiques que busquen omplir mancances de la seva obra, obrir-hi nous interrogants i cobrir-hi un escreix complementari.

Per això Mallart parla sempre del sistema simbòlic de l'evú, en tots els seus llibres. Em recorda l'explicació d'una rondalla: sempre la mateixa, però mai no és igual; sempre ofereix la mateixa història, però cada vegada hi ha algun detall nou en el relat, o canviat, o inesperat. Amb un afegit que em sembla decisiu per tancar el cercle: si l'objecte d'estudi evoluciona, cada vegada té menys importància el sistema en si (que, d'altra banda, ja ha quedat prou establert) i cada vegada esdevé més important la subjectivitat personal de l'informador i del recopilador (cosa que no vol dir que abans no ho hagi estat). Seguint la metàfora barroera, el francès es va retrobant català? Sí. Però cada vegada és més africà, i acaba amb un retorn als orígens.

Àfrica, entre la memòria i l'oblit, doncs, no és un exercici literari qualsevol. És un clam d'angoixa d'un compromís renovat; el clam que té la garantia del científic eminent que sap ensenyar i utilitza un altaveu endollat a fonaments que són alhora un saber i un viure. Un clam que no és plany, sinó un requeriment incisiu a compartir el compromís de «convertir-nos» en el sentit més pregon del terme: «deixar de ser». Així és com l'he escoltat, així és com l'he llegit.

I així és com he viscut el darrer llibre de Mallart, aparegut fa pocs

A dalt: moment del ritu per acomiadar-me. A baix: Lluís Mallart de tornada als indrets en els quals desenvolupà el seus treballs (1996). Fotografia: C. Vila.

mesos: com una culminació que encara continuarà. Si, per una banda, aquest treball sembla retornar-nos a la «farmacopea» inicial, la relació entre l'etnobotànica i el triple món de la «religió, màgia i bruixeria» ens és suggerida des del mateix títol, *La forêt de nos ancêtres*, i es desenvolupa, al llarg de l'obra, seguint aquella forma circular i donant una veu molt àmplia a la pròpia experiència: a aquestes alçades, només pot ser l'obra de Mallart; que, com diria la gent africana, en aquestes qüestions és «el més vell». L'evolució personal ja és indestriable de l'evolució professional. El sistema té sentit com a sistema simbòlic dels evuzoks, però alhora és «seu», el comparteix i en podem participar. En un esquema centrat en l'«evú», estudiat a partir de la paraula del *ngengang* i d'altres intèrprets, el coneixement global no es pot reduir a l'estudi del medi –el bosc, les plantes– sinó que ha d'incloure la percepció evuzok de la fisiologia corporal i de la malaltia, i això demana una síntesi de l'estructura social i de l'estructura de pensament. I així és que per una part el llibre segueix aquest esquema i, al mateix temps, el cabal de coneixements s'ordeix amb dos ingredients que acaben essent clau de volta de la comprensió: el detall de la recerca i l'exaltació de la paraula, feta vocable, feta mite; sotmesos, tots dos ingredients, a anàlisis que expressen i n'expremen significats.

«Per a nosaltres», diu l'autor, «la medicina és un fet cultural: és el conjunt de respostes, de coneixements, de paraules, d'actes i de produccions simbòliques que una societat, en un moment concret de la seva història, aporta al problema

plantejat per determinades manifestacions d'ordre orgànic o funcional viscudes per l'individu i el seu entorn com a signes de deteriorament de si mateix» (I, 18). En aquest repte, Mallart dóna compte d'una complexitat externa –el pluralisme de sistemes mèdics, per exemple– i, sobretot, d'una complexitat interna que en part obeeix a la dificultat de sistematitzar aquella doble estructura, social i de pensament, i a l'evolució soferta per l'una i l'altra en 33 anys de recerca. L'explicació del sistema simbòlic de l'evú ja només és el punt de partida, així com el discurs evuzok sobre el cos humà, la seva formació, morfologia i funcions. El treball se centra llavors a estudiar els components del sistema mèdic d'aquella societat, per estudiar-ne les diverses categories de malalties. Posteriorment hom estudia la medicina domèstica, la clànica i la nocturna, tot fent una especial atenció a l'evolució que ha tingut aquest darrer component en els darrers decennis a partir de l'aparició de nous terapeutes (tornem, doncs, a Mba Owona).

El llibre no abandona mai aquesta forma circular, que, doncs, també és interna: i torna i retorna a cada moment al sistema simbòlic de l'evú, que en vertebrava tot el contingut; i també, en molts moments, mira enfora per insistir en la interacció amb la medicina «moderna», que ha irromput amb força en aquella societat. Però encara no hem arribat plenament al bosc anunciat en el títol:

És el segon volum el que, de fet, està dedicat a allò que podríem anomenar «etnobotànica», amb un diccionari que inclou la presentació

Amb un grup de dones d'un dzange (associació de cotització) oferint-me un vas de vi de palmera (1996).

de 460 plantes del bosc evuzok, que hi són ressenyades molt àmpliament: el nom evuzok; el nom i la categorització científica; les flexions gramaticals; els sinònims i possibles equivalents; la descripció local; la localització; el sistema de conreu; el consum domèstic, que inclou les tècniques culinàries; l'ús ritual detallat i l'ús terapèutic; les referències que hi ha a la literatura oral (proverbis i refranys, endevinalles, cançons, rondalles, llegendes, mites...); l'ús en les relacions familiars i socials; la representació gràfica; l'ús comercial; les indicacions taxonòmiques; la seva presència toponímica; i les referències bibliogràfiques: un pou de coneixements riquíssim; que, naturalment, va precedit del seu marc de pensament específic: l'organització evuzok del món vegetal, les seves tendències classificatòries i de nominació, la seva descripció, el seu ús, i la percepció de les seves qualitats.

Si no es tractés de Mallart, dirí-

em que es tracta d'una obra definitiva. No és el cas. Sí que es tracta, com en totes les altres, d'una obra de referència: perquè aquells que ens dediquem a l'estudi d'aquella part de l'Àfrica no en podem prescindir; de la mateixa manera que un coneixement del sistema simbòlic de l'evú avui sembla imprescindible per a l'estudi, posem per cas, de la literatura oral, cadascú hi ha de trobar una font de comprensió, en la mesura que el Dr. Mallart ha tocat l'arrel, el cor d'un arbre que, com a les velles faules africanes, s'ofereix a tots nosaltres per mostrar-nos la seva riquesa. Serem capaços de corcar-lo?

Aquesta és la darrera qüestió: perquè molts afropessimistes lamentem que el nostre objecte d'estudi acabi essent, finalment, objecte de cobejança, i nosaltres mateixos subjectes de destrucció, com en la vella antropologia colonial. Potser per això el Dr. Mallart encara no ha tancat, ni de bon tros, el seu cercle.